

ISSN 2077-5105 (print)
ISSN 2079-1771 (online)

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ

Украинский социологический журнал
Ukrainian Sociological Journal

Нарбут Георгій. Поэзия

Випуск 17–18
№ 1–2/2017

Наукове та інформаційне видання

Наталія Гордієнко

*кандидат соціологічних наук, доцент, проректор з наукової роботи
Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії*

Nataliia Gordienko

*PhD in Sociology, Docent, Vice-Rector for scientific work of Municipal Higher Educational Establishment
«Khortytska national educational rehabilitational academy» of Zaporizhzhya regional council*

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНТЕРНАТНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

У статті проаналізовано результати комплексних соціологічних досліджень, які доводять, що стереотипні уявлення про негативний вплив школи-інтернату на дитину є упередженими та необ'єктивними, оскільки в більшості випадків заклади цього типу виконують свої навчально-виховні функції, забезпечують підготовку учнів до самостійного дорослого життя. Хоча соціальна адаптація і міжпоколінна мобільність випускників інтернатних закладів дещо уповільнені, в цілому вони відбуваються успішно, випускникам не притаманна маргіналізація. За результатами опитування громадськості з'ясовано, що в цілому репутація шкіл-інтернатів характеризується балансом позитивних і негативних суджень, проте знижується при порівнянні їх із загальноосвітніми школами. Громадська думка не підтримує ідею ліквідації інтернатних закладів як освітньої інституції, хоча допускає можливість передачі дітей-сиріт в сім'ї різного типу та організації їх інклюзивного навчання за умови достатнього фінансування цих заходів. Наведено дані про те, що педагогічні працівники шкіл-інтернатів негативно ставляться до реформи, що призведе до різкого скорочення мережі цих закладів, вважають її недостатньою підготовленою, відірваною від потреб соціально незахищених дітей.

Ключові слова: школи-інтернати, реформування системи інтернатних навчальних закладів, вихованці шкіл-інтернатів, випускники шкіл-інтернатів, педагоги шкіл-інтернатів.

В статье проанализированы результаты комплексных социологических исследований, доказывающих, что стереотипные представления о негативном влиянии школы-интерната на ребенка являются предвзятыми и необъективными, так как в большинстве случаев заведений этого типа выполняют свои учебно-воспитательные функции, обеспечивают подготовку учащихся к самостоятельной взрослой жизни. Хотя социальная адаптация и межпоколенная мобильность выпускников интернатных заведений несколько замедлены, в целом они осуществляются успешно, выпускникам не присуща маргинализация. По результатам опроса общественности выяснено, что в целом репутация школ-интернатов характеризуется балансом положительных и отрицательных суждений, однако снижается при сравнении их с общеобразовательными школами. Общественное мнение не поддерживает идею ликвидации интернатных заведений как образовательной инсти-туции, хотя допускает возможность передачи детей-сирот в семьи разного типа и организации их инклюзивного обучения при условии достаточного финансирования этих мероприятий. Приведены данные о том, что педагогические работники школ-интернатов негативно относятся к реформе, предусматривающей резкое сокращение сети этих заведений, считают ее недостаточной подготовленной, оторванной от потребностей социально незащищенных детей.

Ключевые слова: школы-интернаты, реформирование системы интернатных учебных заведений, воспитанники школ-интернатов, выпускники школ-интернатов, педагоги школ-интернатов.

The article analyzes the results of a number of sociological surveys on the problems of boarding schools. The surveys showed that the opinion about the negative influence of boarding schools on a child is stereotyped, reprehensible and biased because, in most cases, the given type of schools follows the educational functions and prepares a child for the adult life. Social adaptation and intergenerational mobility of the boarding school graduates are successful but slow, pupils have no inclination for further marginalization. The results of the survey demonstrate a balance between positive and negative judgements about boarding schools. But the reputation of boarding schools is lower in comparison with the reputation of general education schools. The idea of elimination of boarding schools as educational institutions is not accepted in the society. But, at the same time, the society allows the possibility of placement of orphan children to different types of families and their further education at the inclusive schools on condition of sufficient financing. The study presents general information about boarding schools teachers' opinion on the problem. The majority of teachers consider that school reform is insufficiently prepared and ignores the needs of vulnerable children and can cause the drastic reduction in the number of boarding schools.

Keywords: boarding schools, the reform of boarding schools system, boarding school pupils, boarding school graduates, boarding school teachers.

Серед очікуваних реформ системи освіти України однією з найбільш масштабних, суперечливих і дискусійних є трансформація мережі інтернатних навчальних закладів, що передбачає, зокрема, і значне скорочення їхньої кількості. Розроблений і презентований проект деінституціоналізації догляду дітей в Україні спрямований на поступовий перехід від інституційного до сімейного догляду дитини, посилення ролі сім'ї як найкращого середовища для її розвитку [1]. Організатори реформи пояснюють її доцільність незамінністю сімейних форм виховання дітей і посилаються на успішний досвід багатьох зарубіжних країн, в яких інтернатні навчальні заклади відсутні, але піклування про соціально незахищених дітей організоване на високому рівні. Натомість опоненти реформи вважають недоцільною ліквідацію навчальних закладів, які протягом десятиліть акумулювали значний досвід корекційно-розвиткової й освітньо-реабілітаційної роботи із сиротами, соціальними сиротами, дітьми з особливими потребами, дітьми з неблагополучних сімей, кількість яких, на жаль, в Україні не зменшується внаслідок складної соціально-економічної ситуації.

Суперечливим також є питання місії інтернатних закладів у світлі того факту, що переважна більшість їхніх учнів є не сиротами (частка яких серед загального контингенту вихованців шкіл-інтернатів становить близько 10% [2]), а соціальними сиротами, які мають принаймні одного з батьків. Враховуючі ці дані, прибічники реформи вважають, що наявність широкої мережі шкіл-інтернатів не сприяє формуванню відповідальності батьків за своїх дітей, підтримує їхню пасивну позицію самоусунення від виховних функцій, апriori визначає пріоритетність фінансування системи інституційного догляду дітей, а не підтримки їхніх сімей. Проте прийняття

такого підходу до інтерпретації проблеми соціального сирітства в якості концептуальної основи масштабної реформи може призвести до повної (не лише батьківської, а й соціально-педагогічної) депривації багатьох дітей, адже батьки, які віддають дітей до інтернатних закладів, тим самим визнають свою нездатність повноцінно утримувати та виховувати їх. Необхідно усвідомлювати складність, а в багатьох випадках – і неможливість суспільного впливу на батьків з метою зміни у них ставлення до своїх обов'язків. Ігнорування цих труднощів на шляху деінституціоналізації соціального захисту дітей, яку планують здійснити в Україні, може насправді призвести до руйнування створеної десятиліттями системи державного піклування про соціально незахищених дітей, що ускладнить процес їхньої адаптації до дорослого життя, підвищить ризик маргіналізації та криміналізації.

Враховуючи дискусійність цього питання, напередодні реформи інтернатних навчальних закладів зростає значення об'єктивної інформації про якість їхньої роботи, що визначає необхідність аналізу вже існуючих і проведення нових досліджень ролі шкіл-інтернатів в українському суспільстві.

Згідно з даними моніторингового дослідження функціонування системи інтернатних закладів та закладів соціального захисту дітей, проведеного Уповноваженим Президента України з прав дитини спільно з Альянсом «Україна без сиріт», станом на лютий 2016 р. в Україні функціонували 774 інтернатні заклади та заклади соціального захисту дітей. З них найпоширенішими є спеціальні загальноосвітні школи-інтернати для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (263 заклади), спеціалізовані загальноосвітні школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів, лі-

цеї-інтернати, гімназії-інтернати, колегіуми-інтернати (91 заклад), загальноосвітні школи-інтернати для дітей, які потребують соціальної допомоги (89 закладів). Найменшу групу закладів в Україні становлять дитячі будинки (38 закладів), будинки дитини (38 закладів) та притулки для дітей (8 закладів). За даними моніторингового дослідження, контингент вихованців інтернатних закладів станом на лютий 2016 р. складав 103 995 дітей, з яких близько 10 тис. – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування [2].

Інтегральному оцінюванню ефективності виконання інтернатними закладами своєї місії сприяла підготовка колективом українських науковців аналітичного звіту «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» [3]. На основі комплексного аналізу ряду ключових параметрів (уявлення учнів випускних класів про своє майбутнє; реалізація можливості продовження освіти; самооцінка готовності до виходу на ринок праці та реальна трудова активність; стан фізичного здоров'я, психологічного та емоційного самопочуття; наявність соціальних зв'язків і дружніх відносин; поширення насильства в закладах та сім'ях, де виховувались діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, та ін.) дослідники визначають необхідність виховання дітей, позбавлених піклування біологічних батьків, у сімейних формах, а не в інтернатних закладах. Автори стверджують, що сімейні форми виховання мають значні переваги над інтернатними, що стає особливо очевидним при переході дитини до самостійного життя [3, с. 103-104].

За результатами дослідження особливостей інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в українському суспільстві О. Клименко констатує, що значна частина шкіл-інтернатів сьогодні мають недостатню матеріально-технічну базу, потребують ремонту як житлових, так і службових приміщень. Матеріальні потреби дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, адміністрація закладів змушена вирішувати за спонсорські кошти, отримати які складно. Однак зміни в державній політиці щодо пріоритетів влаштування зазначеної категорії дітей змусили педагогів модернізувати існуючу систему [4, с. 327].

Аналізу ефективності роботи інтернатних закладів щодо підготовки учнів до життєдіяльності у відкритому суспільстві присвячений науково-методичний посібник, підготовлений фахівцями Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Автори зазначають, що індекс само-

стійності у вихованців інтернатних закладів у два рази нижчий, ніж в однолітків, які виховуються у сім'ї. Виходячи зі стін інтернату, випускники не мають адекватного уявлення про реальні складнощі життя, що очікують їх попереду, не можуть адаптуватися до нових умов дорослого життя [5, с. 6].

На основі результатів соціологічного дослідження якості виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт Л. Канішевська констатує наявність недоліків практичної системи навчання і виховання школярів, непідготовленість педагогів до ефективного формування соціальної зрілості старшокласників. Автор наголошує, що школи-інтернати для дітей-сиріт потребують докорінного переосмислення парадигми виховання соціальної зрілості вихованців, створення умов для реалізації їхнього потенціалу у різноманітних видах діяльності [6, с. 83].

Отже, ряд наукових досліджень вказують на наявність суттєвих проблем у діяльності шкіл-інтернатів, що вимагає невідкладних дій з боку управлінців різних рівнів – від адміністрації цих закладів до високопосадовців, відповідальних за реалізацію освітньої та соціальної політики в Україні. Разом із тим, у вітчизняному фаховому дискурсі досить впливовою є точка зору про те, що при реформуванні системи інтернатних закладів необхідно зберегти акумульований протягом десятиліть цінний досвід корекційно-реабілітаційної діяльності. В. Бондар наголошує, що реформування національної системи спеціальної освіти має відбуватися не шляхом механічного копіювання європейського досвіду інклюзії, а на основі врахування соціокультурних факторів розвитку нашого суспільства, надбань практики щодо комплексної психолого-педагогічної і медичної корекції порушень розвитку дитини. Ігнорування цього неминуче призведе до втрати дітьми того обсягу корекційної допомоги, яку вони отримують в умовах функціонування шкіл-інтернатів [7, с. 10]. На думку М. Родди, Україна відрізняється від західних країн тим, що вона зберегла загальну систему спеціальних шкіл для дітей з особливостями розвитку. Ці школи є безцінними осередками знань і досвіду [8, с. 23].

В. Покась за результатами дисертаційного дослідження констатує, що на початку ХХІ ст. в Україні створено мережу інтернатних закладів різноманітних типів, що в цілому відповідають потребам населення. У дитячих будинках, школах-інтернатах, навчально-реабілітаційних центрах сформувалися стабільні педагогічні колективи з досить високим рівнем кваліфікації [9, с. 24-25].

Безперечно, при оцінці ефективності роботи інтернатів необхідно враховувати, перш за все, думки випускників, які, по-перше, в найбільшій мірі інформовані про умови життя в навчальних закладах цього типу, по-друге, поєднують у своїх оцінках не тільки когнітивні, а й емоційно-сміслові компоненти життєвого досвіду, оскільки для них упродовж досить тривалого часу інтернат фактично був уособленням життєвого простору, інтегрував функції основних референтних груп: сім'ї, школи і товариської групи однолітків. У цьому поліконтекстуальному вимірі важливим є аналіз життєвих історій випускників інтернатів, проведений фахівцями Українського інституту соціальних досліджень [10; 11]. Багатоманітність суб'єктивних розповідей випускників утворює хоч і мозаїчне, але вельми інформативне бачення діяльності інтернатних закладів. Важливою є увага авторів саме до життєвих траєкторій вихованців, які репрезентують соціальну ефективність цих навчальних закладів, кінцеві результати їхньої діяльності, а не лише процесуальні характеристики, які мають другорядне значення.

Отже, аналіз наукових публікацій свідчить про те, що серед фахівців немає єдиної позиції щодо оцінки ефективності роботи та масштабів реформування інтернатних закладів. В цьому контексті актуальним є проведення соціологічних досліджень процесу та результатів виконання цими закладами своїх функцій, з'ясування думок громадськості та всіх осіб, причетних до шкіл-інтернатів, щодо можливостей і пріоритетів їх реформування. Такі системні дослідження необхідні для забезпечення науково обґрунтованими емпіричними даними і теоретичними висновками управлінських рішень, що матимуть доленосне значення для багатотисячного контингенту дітей, які в процесі особистісного і соціального становлення потребують особливої підтримки з боку держави внаслідок несприятливих життєвих обставин.

Мета статті – проаналізувати ефективність діяльності інтернатних навчальних закладів України на основі емпіричних даних комплексу соціологічних досліджень.

В рамках цілісного дослідження життєвих траєкторій вихованців шкіл-інтернатів нами протягом 2015-2017 рр. було проведено комплекс емпіричних соціологічних досліджень ключових аспектів діяльності та суспільної репутації 18 навчальних закладів інтернатного типу з різних регіонів України (Запорізької, Дніпропетровської та Рівненської областей), зокрема, опитано 640 вихованців, 730 випускників різних років випуску, 250 працівників (учителів і вихователів), 190 батьків вихован-

ців, а також 602 особи, не пов'язані з інтернатом. Опитування всіх груп респондентів здійснювалося методом анкетування з такими процедурними відмінностями:

- опитування вихованців інтернатних навчальних закладів проводилося після уроків шляхом заповнення анкети «Роль школи-інтернату в моєму житті»;

- випускники інтернатних навчальних закладів опитувалися шляхом відправлення запитів з проханням дати відповідь на питання анкети. До вибірки увійшли випускники, відомості про яких були в базі даних інтернатів. В дослідженні розглядалися відповіді тих, хто прислав заповнені анкети;

- батькам, які виховують дітей в інтернатних закладах, пропонувалося взяти участь в анкетуванні наприкінці батьківських зборів;

- вибірка педагогічних працівників формувалася з вчителів і вихователів інтернатних закладів, які на момент опитування були в інтернаті;

- респонденти, які не були пов'язані з інтернатом, опитані методом стихійного відбору на вулицях міста Запоріжжя (315 осіб) та методом соціологічного онлайн-опитування (287 користувачів інформаційної мережі «Інтернет» відповіли на питання анкети «Ваша думка щодо ролі інтернатних закладів в українському суспільстві»).

Отримані за результатами дослідження емпіричні дані дозволяють проаналізувати ряд актуальних і суперечливих питань щодо діяльності шкіл-інтернатів, зокрема, проблему невідповідності випускників до самостійного життя, яка акцентується ініціаторами реформи. Наше дослідження показує, що ця проблема насправді контролюється інтернатами, які здійснюють активну виховну роботу для підготовки вихованців до майбутнього дорослого життя. Так, за результатами опитування 640 учнів 9-10 класів інтернатних закладів отримано відповіді на запитання: «Що дає Вам особисто інтернатний заклад, в якому Ви навчаєтесь, чому він Вас навчає?» (можна було відмітити декілька пунктів). Найбільше відсотків набрали пункти: «вчить відповідальності» (62,6%), «допомагає у виборі життєвого шляху» (60,4%), «вчить самостійності» (58,1%). Отже, окрім освітньої функції, школи-інтернати виконують функції морального виховання і підготовки учнів до самостійного життя.

Цей висновок підтверджують і відповіді на запитання: «Чи відчуваєте Ви готовність до самостійного проживання після закінчення інтернатного закладу?». Варіант відповіді

«так, повністю готовий до самостійного проживання» відмітили 65,5% респондентів, варіант «не зовсім готовий» – 28,2%, варіант «не готовий» – 1,7%, варіант «важко відповісти» – 4,6%. Два останні пункти (в сумі – 6,3%) відображають відсоток респондентів, що не мають достатньої впевненості у своїй здатності пристосуватись до самостійного життя, проте переважна більшість учнів більш-менш упевнені в успішній адаптації. Аналогічні дані відображаються у відповідях на запитання: «Чи сформовані у Вас всі необхідні побутові вміння та навички для самостійного проживання після закінчення інтернату?». Пункт «необхідні навички сформовані у повній мірі» обрали 59,1% респондентів, а пункт «необхідні навички сформовані, але не в повній мірі» – 34,7%. Тож відповіді і на це запитання відображають досить високу впевненість вихованців у своїй здатності самостійно жити після закінчення інтернату.

Анкетування випускників стосувалося ключових аспектів їхньої соціальної адаптації по закінченні школи-інтернату. За результатами дослідження виявлено відносно уповільненість процесу адаптації респондентів, але в цілому вона відбувалась успішно. Переважна більшість випускників відмітила актуалізацію всіх найважливіших факторів соціальної адаптації: створення сім'ї, наявність житла та роботи. У вікових групах старше 25 років мають сім'ю 75% респондентів, 40% мають дітей, 73% випускників мають роботу, 78% вважають, що вони цілком пристосувалися до життя, 72% позитивно оцінюють роль інтернату у власному житті. Це дослідження спростовує неперевірені факти нібито суцільної маргіналізації випускників інтернатів і шкідливий вплив закладів цього типу на соціалізацію особистості.

Важливим показником успішної адаптації випускників шкіл-інтернатів є їхня соціальна мобільність – переміщення індивіда в соціальному просторі зі зміною статусу. Оскільки одним із найефективніших засобів соціальних переміщень є освіта, що в якості соціального ліфта дозволяє людині переміститися з одного соціального шару в інший, у нашому дослідженні отримання випускниками інтернатних закладів вищої освіти розглядалося як необхідна умова і водночас як результат соціальної мобільності. Для аналізу цього явища були зіставлені рівні освіти (відсоткова частка осіб з вищою освітою) випускників інтернатних закладів різного року закінчення навчання (280 осіб), батьків вихованців інтернатних закладів (190 осіб), а також мешканців міста Запоріжжя, які не пов'язані з інтернатними закладами (315 осіб, вуличне опи-

тування, вибірка випадкова). Отримані дані показали, що вищу освіту мають 30,5% опитаних випускників загальноосвітніх інтернатів. Частина респондентів, які не пов'язані з інтернатом і мають вищу освіту, складає 52,9%. Ці показники свідчать про те, що випускники інтернатів у цілому мають нижчий рівень освіти, ніж середній рівень мешканців міського типу населення. Серед батьків вихованців інтернатних закладів відсоток осіб з вищою освітою складає 55%. Ці показники, на перший погляд, свідчать про низхідний тип соціальної мобільності випускників шкіл-інтернатів. Але на основі цих показників не можна робити однозначний висновок про те, що міжпоколінна мобільність серед випускників інтернатів є скоріш низхідною, ніж висхідною. Цей висновок стосується в цілому випускників інтернатів різних років випуску. Якщо ж розглянути молоде покоління випускників інтернатів, то серед них відсоток осіб з повною вищою освітою є більшим, ніж у середньому серед випускників інтернатних закладів. Так, серед випускників віком 25-29 років вищу освіту мають 59%, а віком 45 років і старше – 32%. Чим старші випускники, тим менше осіб серед них отримали вищу освіту. Більш молоді випускники мали вищий потенціал для розвитку, ніж ті, хто закінчив інтернатний заклад більше 10 років тому. Тож можна стверджувати про уповільнені темпи висхідної соціальної мобільності випускників шкіл-інтернатів.

Наміри на подальше навчання мають 35% випускників загальноосвітніх інтернатних закладів, 34% випускників спеціалізованих інтернатів, 24,7% випускників інтернатів для сиріт, 33,7% випускників інтернатів для обдарованої молоді. Відносно низький показник для останньої категорії випускників пояснюється тим, що до цієї групи інтернатів відносять спортивні інтернати та інтернати, де учні вивчають народні ремесла. В цілому ж плани всіх випускників інтернатних закладів щодо подальшого навчання є схожими.

Наведені дані свідчать про те, що міжпоколінна мобільність серед вихованців інтернатних закладів у цілому уповільнена. Інакше кажучи, вихованці інтернатів, чії батьки мають вищу освіту, скоріше за все також отримають вищу освіту. Але вихованці інтернатних закладів, батьки яких не мають вищої освіти, з більшою вірогідністю продовжать навчання в професійно-технічних навчальних закладах. Тож можна зробити висновок, що в цілому випускникам шкіл-інтернатів не притаманна суцільна маргіналізація, їхній соціальний статус переважно відтворює статус їхніх батьків. Оскільки важко

Таблиця 1

**Оцінювання респондентами репутації інтернатних закладів
(у % від кількості опитаних)**

№ з/п	Варіант відповіді	%
1.	У випускників шкіл-інтернатів репутація є вищою	3,2
2.	У випускників шкіл-інтернатів репутація є нижчою	65,3
3.	У випускників шкіл-інтернатів репутація є такою ж, як у випускників звичайних загальноосвітніх шкіл	23,4
4.	Важко відповісти	8,1

прослідкувати прямий вплив батьків на рішення про освіту дітей у дистантних сім'ях, коли діти не проживають разом з батьками, то можна лише припустити, а наступними дослідженнями перевірити тип міжгенераційної мобільності випускників шкіл-інтернатів. У всякому разі, емпіричні дослідження переконливо свідчать, що не може бути і мови про суцільну маргіналізацію випускників шкіл-інтернатів.

Одним із аргументів для проведення форми інтернатних навчальних закладів є нібито їх низька репутація у суспільстві. Але ця думка не підкріплювалася емпіричними даними, а спиралася на суб'єктивні спостереження ініціаторів реформи. З метою більш доказового виявлення дійсного стану справ з громадською думкою стосовно шкіл-інтернатів нами було проведено емпіричне дослідження їхньої репутації у соціальному середовищі методом соціологічного онлайн-опитування. Участь в опитуванні «Ваша думка щодо ролі інтернатних закладів в українському суспільстві» взяли 287 користувачів інформаційної мережі «Інтернет». На питання: «Якою мірою Ви поінформовані про становище шкіл-інтернатів?» 44,4% відповіли, що «достатньою мірою поінформовані», 33,1% зазначили, що «інформовані, але недостатньо добре», 22,6% відзначили, що «майже нічого не знають про ці навчальні заклади».

Для виявлення інтегральної репутаційної оцінки інтернатів респондентам було запропоновано дати відповідь на питання: «У випускників шкіл-інтернатів репутація є вищою, нижче чи такою ж, як у випускників звичайних загальноосвітніх шкіл?». Отримані відповіді узагальнені в табл. 1. Як видно з таблиці, більшість респондентів вважає, що репутація випускників шкіл-інтернатів є нижчою, ніж у випускників звичайних загальноосвітніх шкіл.

Інтегральне судження про інтернати складається з оцінок окремих аспектів їх діяльності. Важливо з'ясувати, оцінка яких саме сторін і напрямків діяльності інтернатів найбільш сильно вплинула на кінцеве судження громадськості. Виявилось, що основна

частина респондентів повністю або частково погоджується з тим, що школи-інтернати надають учням якісну освіту і виховання (50%), що діти добре харчуються і виховуються у сприятливих умовах: санітарно-гігієнічних, матеріально-технічних, естетичних (55,7%), що вчителі та вихователі в більшості шкіл-інтернатів добре ставляться до дітей (60%). Про взаємини вихованців у школах-інтернатах респонденти інформовані в найменшій мірі, хоча майже половина (47,5%) схильні оцінювати їх як дружні.

Водночас з'ясовано, що громадська думка не підтримує ідею повної ліквідації інтернатів як освітньої інституції, хоча допускає можливість передачі дітей-сиріт в сім'ї різного типу та організації їх інклюзивного навчання за умови достатнього фінансування цих заходів. Про це свідчать відповіді на питання анкети: «Як Ви ставитеся до можливого різкого скорочення кількості шкіл-інтернатів в Україні?». Однозначно схвалює цю реформу лише менше чверті (22,6%) респондентів, а критично ставляться до неї значно більше людей (35,5%). Ще 18% не зовсім схвалюють рішення стосовно скорочення інтернатів, чверть респондентів не змогли відповісти.

Наведені відповіді респондентів свідчать про вирішальний вплив порівняльного контексту на їхні судження. При порівнянні зі звичайними загальноосвітніми школами інтернатні навчальні заклади отримують здебільшого негативні оцінки, але без такого зіставлення переважають позитивні судження громадськості про роль інтернатів у системі освіти України. Це означає, що в стратегії піар-кампанії на користь шкіл-інтернатів слід виходити тільки з безпосередніх оцінок їх діяльності. Можливе порівняння інтернатів між собою, але не зі звичайною загальноосвітньою школою, яка априорі має більш вигідні умови.

Важливим аспектом аналітичного супроводу підготовки реформи шкіл-інтернатів є з'ясування думок всіх учасників освітнього процесу, зокрема, педагогів, щодо можливостей і пріоритетів удосконалення роботи навчальних закладів цього типу. З цією метою

нами було опитано 250 педагогічних працівників 10 навчальних закладів інтернатного типу в обласних центрах України – Запоріжжі та Дніпрі. Відповідаючи на питання: «Які умови навчально-виховного процесу створені у Вашому закладі для виконання завдань школи-інтернату?», 97,4% респондентів відмітили наявність необхідної матеріально-технічної бази, 83,3% – наявність методичного забезпечення, 86,8% – наявність інформаційного забезпечення. Респонденти також позитивно охарактеризували рівень підготовки кадрів і управління в інтернатах. Так, високий рівень професійної компетентності вчителів відзначили 84,2% опитаних, високий рівень управлінської компетентності адміністративного апарату школи-інтернату – 74,6%, ефективну організацію соціальної, психологічної та педагогічної реабілітації учнів – 71,1%. Навіть якщо враховувати прагнення педагогів прикрасити стан справ, все одно катастрофічну ситуацію в інтернатних закладах, наявність якої постулюється окремими журналістами, за цими даними не можна констатувати. Респонденти могли ухилитися від відповіді, відмітити пункт «важко відповісти», але вони обрали позитивну характеристику інтернатних закладів.

В ході опитування педагогам шкіл-інтернатів було задане питання: «Які реформи системи інтернатних закладів Ви схвалюєте і вважаєте реалістичними?». В запропонованому списку були вказані заходи, передбачені оприлюдненою Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [12], а також альтернативні реформи, запропоновані 8 опитаними експертами – докторами і кандидатами педагогічних наук, викладачами Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії і Класичного приватного університету (м. Запоріжжя). Отримані наступні результати (вказано процент респондентів, які підтримують певний напрям або варіант реформ):

- збереження мережі шкіл-інтернатів, оскільки вони потрібні для навчання та виховання певної категорії дітей – 75,4%;
- поступове розширення практики інклюзивного навчання зі збереженням інтернатних закладів, які успішно функціонують – 57,9%;
- ліквідація тільки тих шкіл інтернатного типу, які не виконують свого функціонального призначення – 36%;
- збереження мережі інтернатних закладів з одночасним реформуванням навчально-виховного процесу в напрямі розширення соціальної практики учнів – 36%;

- переведення найбільш успішних шкіл-інтернатів у нову функціональну якість – ресурсні центри для проведення консультативно-методичної роботи в системі інклюзивної освіти – 23,7%;

- реформування шкіл-інтернатів, які не виконують свого функціонального призначення – 18,4%;

- перепрофілювання інтернатних закладів відповідно до потреб регіону – 13,2%;

- комбінування навчання дітей у спеціальних закладах з можливістю проживання у прийомній сім'ї або дитячому будинку сімейного типу – 6,1%;

- ліквідація мережі шкіл-інтернатів з одночасним розширенням практики інклюзивної освіти та впровадженням сімейних форм утримання дітей – 1%.

Як видно з наведених даних, найбільш негативно педагоги інтернатних закладів ставляться до пропозиції ліквідувати мережу шкіл-інтернатів з одночасним розширенням практики інклюзивної освіти та впровадженням сімейних форм утримання дітей.

Працівники інтернатів, які в найбільшій мірі обізнані щодо особливостей своїх вихованців, вважають, що негативні наслідки від скасування закладів цього типу будуть значно переважати над позитивними. Відповідаючи на питання про наслідки ліквідації мережі шкіл-інтернатів, 60,5% респондентів зазначили, що «діти з особливими освітніми потребами не отримають достатнього обсягу спеціальної корекційної допомоги в загальноосвітніх інклюзивних навчальних закладах». До речі, самі діти з інвалідністю, що перебувають в інтернатах, здебільшого не хочуть навчатися у звичайних школах. За результатами згаданого вище опитування вихованців шкіл-інтернатів, відповідаючи на запитання: «Якщо ви маєте інвалідність, чи бажаєте навчатися у звичайній школі?», варіант «ні» обрали 86,5% респондентів з інвалідністю. На запитання до педагогічних працівників шкіл-інтернатів: «Чи вірите Ви в можливість масової передачі вихованців інтернатних закладів у сім'ї різного типу?» негативно відповіли 80,7%, тобто переважна більшість.

Дані проведених емпіричних досліджень свідчать про те, що школи-інтернати переважно в достатній мірі виконують свої функції щодо навчання, виховання дітей та підготовки їх до самостійного життя. В цілому суспільна репутація школи-інтернату, як освітньої інституції, не отримує категоричних негативних оцінок, існує баланс позитивних і негативних суджень про рівень освіти, виховання, матеріально-технічних умов і ставлен-

ня до дітей з боку педагогічного колективу, проте репутація інтернатів знижується при порівнянні їх із загальноосвітніми школами. Хоча соціальна адаптація і міжпоколінна мобільність випускників інтернатних закладів дещо уповільнені, в цілому вони відбуваються успішно, випускникам не притаманна суцільна маргіналізація, їхній соціальний статус переважно відтворює статус батьків.

В очікуванні реформи шкіл-інтернатів України педагогічні працівники цих закладів висловлюють побоювання, що вона недостатньо підготовлена, відірвана від реальних проблем шкіл-інтернатів і потреб дітей,

які сьогодні складають їхній контингент. На думку педагогів, недоліки в цих закладах є, але переважна більшість з них досить успішно виконують свої функції, незважаючи на недостатнє фінансування і негативні відгуки з боку окремих мас-медіа, які поширюють твердження про катастрофічну ситуацію у школах-інтернатах. Водночас виявилось, що громадська думка не підтримує ідею ліквідації інтернатних закладів як освітньої інституції, хоча допускає можливість передачі дітей-сиріт в сім'ї різного типу та організації їх інклюзивного навчання за умови достатнього фінансування цих заходів.

Література

1. Уповноважений Президента з прав дитини взяв участь у презентації бачення деінституціалізації догляду дітей в Україні [Електронний ресурс] / Президент України Петро Порошенко. Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/uprovnovazhenij-prezidenta-z-prav-ditini-vzyav-uchast-u-preze-37387>.
2. Відбулось перше засідання робочої групи з реформування інтернатних закладів [Електронний ресурс] / Президент України Петро Порошенко. Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/vidbulos-pershe-zasidannya-robochoyi-grupi-z-reformuvannya-i-36701>.
3. Аналітичний звіт «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» (за результатами соціологічного опитування) / О. М. Балакірева, І. М. Чернін, О. М. Хмелєвська та ін. – К. : Український Інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Фонд Ріната Ахметова «Розвиток України», Український центр соціальних реформ, 2010. – 106 с.
4. Клименко О. Ю. Особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : дис. ... доктора соц. наук : 22.00.04 / Клименко Олена Юріївна. – Харків, 2016. – 418 с.
5. Підготовка учнів інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві : навч.-метод. посібник / [Л. В. Канишевська, Л. В. Кузьменко, С. О. Свириденко та ін.]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 336 с.
6. Канишевская Л. Специфика воспитания социальной зрелости учащихся школ-интернатов для детей-сирот / Л. Канишевская // Социология : теория, методы, маркетинг. – 1999. – № 4. – С. 77-84.
7. Бондар В. Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи / В. Бондар // Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід) : Матеріали Міжнар. конф., Київ, 25-26 травня 2004 р. / За ред. : В. І. Бондаря, Р. Петришина. – К. : Наук. світ, 2004. – С. 3-12.
8. Родда М. Громадянське суспільство, Канада, Україна і проблеми освіти глухих / М. Родда // Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід) : Матеріали Міжнар. конф., Київ, 25-26 травня 2004 р. / За ред. : В. І. Бондаря, Р. Петришина. – К. : Наук. світ, 2004. – С. 21-25.
9. Покась В. П. Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / В. П. Покась. – К., 2012. – 34 с.
10. Вихованці інтернатів про себе і своє життя / О. М. Балакірева, О. О. Яременко, Н. П. Дудар та ін. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2000. – Кн. 1. – 134 с.
11. Знайти себе: життєві історії випускників інтернатів / [Артюх О. Р., Бабак О. В., Балакірева О. М. та ін.]. – К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 201 с.
12. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/timeline/Reformuvannya-instituciynogo-doglyadu-ditey.html>.